

Меленко С. Г.,

завідувач кафедри міжнародного права, заступник декана юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат юридичних наук, доцент

СОКРАТИВСЬКИЙ ПОВОРОТ У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ – ЕТИЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ ВЧЕННЯ ЯК «ЦЕНТР» ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Проаналізовано етико-соціальні погляди Сократа Афінського на державно-правові феномени. Розглянуто вплив філософсько-світоглядних позицій мислителя на подальший розвиток філософської та державно-правової науки.

Ключові слова: Сократ, філософія права, держава, закон, справедливість, форми державного правління, моноетнічність.

Проанализированы этико-социальные взгляды Сократа Афинского на государственно-правовые феномены. Рассмотрено влияние философско-мировоззренческих позиций мыслителя на дальнейшее развитие философской и государственно-правовой науки.

Ключевые слова: Сократ, философия права, государство, закон, справедливость, формы государственного правления, моноэтничность.

The article investigates ethic and social views of Socrates of Athens upon various state and legal phenomena on the philosophical-legal analytical level. It considers the affect of philosopher's views upon the further development of Philosophy and Law.

Keywords: Socrates, Philosophy of Law, state, law, justice, the forms of state government, mono-ethnicity.

Філософсько-правова наука відзначається притаманною їй динамічністю, адже, як писав ще Гегель, – предметом філософії права виступає ідея права, а як відомо ще з часів Канта, ідея не обтяжена предметним досвідом, не виступає простим узагальненням емпіричних фактів. Саме тому феномен «ідеї» у науці в цілому і у філософії права зокрема виступає тією рушійною силою, яка слугує запорукою її еволюційного поступу та відкриває все нові сфери буття які потребують подальшого наукового пізнання.

Ідейно-філософські постулати сформульовані свого часу Сократом відіграли роль каталітичного феномену, який, так би мовити, переорієнтував вектор філософсько-наукового пошуку на новий

напрямок, предметом дослідження якого виступив окремо узятий індивід із усіма притаманними йому загальними ознаками та особливостями особистісного характеру. Зазначений «поворот» спонукав появу масштабних світоглядно-еволюційних змін не лише у сфері філософського, чи філософсько-правового пошуку, але й у галузях майже усього наукового буття, визначивши його новітні пріоритети та завдання, й саме дослідженню зазначених феноменів у сфері філософсько-правового пізнання присвячено дану статтю.

До проблематики дослідження сократівської філософсько-правової спадщини зверталось не одне покоління науковців та мислителів, починаючи із Платона та закінчуючи сучасними представниками наукового світу, але багатогранність та оригінальність ідей сформульованих Сократом настільки широкоспектральна, що досягнути її усю загалом надзвичайно важко, й саме тому можна зазначити, що іще не одне покоління вчених, які працюють у різноманітних наукових сферах за предмет власного пошуку буде обирати надзвичайно оригінальний та світоглядно цінний науковий доробок Сократа.

Сократ з Афін (469-399 р. до н. е.), давньогрецький філософ, учитель Платона, був визнаний за зразок істинного філософа та праведника у переважній більшості філософських шкіл Античності. З іменем мислителя пов'язаний широко розповсюджений у літературі кінця XIX – середини XX ст. поділ історії античної філософії на до-та післясократівський, який відображає інтерес раннях філософів VI – поч. V ст. до н. е. до натурфілософії («досократики») та наступного покоління софістів V ст. до н. е. – до етико-політичної тематики, лейтмотивом якої постає виховання добропорядної людини та громадянина [1, с. 674].

Мислителі «досократівського» періоду об'єктом власного пошуку визнавали космологію, тобто прагнули дослідити та раціонально пояснити феномен світобудови. Вектор їхнього наукового пізнання був спрямований, так би мовити, «на зовні» індивіда, тобто на оточення людини з метою більш раціонального розуміння та пояснення структури, походження та першопричин його складових елементів, а також пошуку «вихідних начал» усього суцього.

Тимчасом Сократ же, у свою чергу, у власних філософських світоглядно-орієнтаційних поглядах відійшов від «фізико-пізнавальної платформи», якої дотримувались його попередники, та відкрив нову якісну ознаку моральності, що була притаманна філософії. Як свого часу зазначав С. М. Трубецької, Сократ займався пошуком істинних норм теоретичної та моральної діяльності людини, при цьому прагнув знайти їх у самій структурі людського розуму. На філософському поприщі мислитель актуалізував проблему гносеології, а також проблему етики та моральної філософії. Початком пізнання, або ж істинного розуміння, є логічне поняття; початком істинної поведінки – розумна мета; початком того та іншого слугує розум, а вищим ідеалом Сократа виступає ідеал досконалого божественного розуму, який телеологічно, тобто доцільно вибудовує саму природу. Таким чином, істину та благо слід шукати не у зовнішньому світі, а в діяльності розуму [9, с. 25].

Але також слід зазначити, що не всі мислителі, які досліджували давньогрецьку філософію у цілому та творчу спадщину Сократа зокрема, виявляли однакостійність думок з приводу аксіологічної складової його світоглядних позицій. Так, зокрема, Ніцше, за словами Ж. Дельоза, стверджував, що, починаючи з Сократа, уся давньогрецька філософія являла собою ніщо інше, як декаданс, оману, і навіть у смерті Сократа є щось від депресивного самогубства. Водночас Ніцше висловлював захоплення творчістю мислителів досократичного періоду, твердячи: «Які глибокі були ці греки внаслідок поверхневого буття» [10, с. 292–307].

Та все-таки виходячи з аналізу творчості переважної більшості мислителів, які тою чи іншою мірою були ознайомлені з філософською спадщиною Сократа, можна зазначити, що завдяки власним логічно та раціонально обґрунтованим філософсько-світоглядним поглядам Сократ фактично здійснив, сказати б, «поворот» пізнавального «вектора» філософської науки із «зовнішнього» на «внутрішній» напрямок, тобто із напрямку фізико-матеріалістичного пізнання навколишньої дійсності та пошуку першопричин усього існуючого, на пізнання сутності людського буття, на дослідження причинно-наслідкового зв'язку між «внутрішнім», психологічним станом індивіда, та виразами його практичної діяльності, тобто дослідженню трансформації внутрішнього стану індивіда у зовнішніх проявах його власної поведінки та, як наслідок, результатах зовнішньої, матеріальної діяльності. Як зазначав Ф. Х. Кессіді, жоден з античних мислителів, окрім Сократа, не наголошував на феномені самопізнання як на основній складовій власного вчення та керівному принципові усєї своєї діяльності [3, с. 99]. Адже Сократ вважав проблему самопізнання головною категорією філософського пошуку, саме тому зазначений процес осмислення та аналізу проблематики діяльності людини є новим етапом не лише грецької філософсько-теоретичної думки, але й фактично визначив новий напрямок розвитку науково-пізнавальної, світоглядної думки наступних поколінь філософів, психологів, лікарів, правників та навіть представників спеціальностей, пов'язаних із технологічним процесом розвитку людства в цілому.

На думку Сократа, характер людської діяльності пояснюється феноменом мислення кожного окремо взятого дїездатного індивіда, тобто філософ, безперечно, ідеалізував людський розум. Більше того, в особі Сократа розум, притаманний людині, вперше починає мислити логічно. Розвиток цієї концепції продовжили його учні, зокрема Платон, а згодом учень Платона Арістотель розпочав позиціонування логіки як науки.

У свою чергу для процесів мислення, тобто для розумової діяльності, людині вкрай необхідно використовувати, так би мовити, «вихідний матеріал» у формі здобутого індивідом багажу знань, обсяг та характер якого прямо залежав від сфери соціальної дїєвості їхнього носія. Але що ж тоді може виступити у ролі зазначеного феномена? На думку філософа, таке явище як знання є нічим іншим, як добродїєвнїстю.

Фактично Сократ, ставлячи знак рівності між добродїєвнїстю та знаннями, доводив власну світоглядну позицію щодо нагальної необхідності та корисності для індивіда пізнання як самого себе, так і оточуючих його різнопланових явищ. Завдяки самопізнанню, на глибоке переконання Сократа, індивід здатен, опираючись на власні сили та використовуючи притаманні йому чесноти, впливати на середовище

існування, не залежно від того, належать оточуючі його об'єкти до сфери живої чи неживої природи. Саме тому, надаючи перевагу внутрішньо-суб'єктивному пізнанню, філософ намагався завдяки притаманному йому гносеологічному інструментарієві дослідити також і навколишній світ, у т. ч. й соціальну природу людського буття.

Але також слід зазначити, що Сократ у своїй діяльності менш за все виходив із міркувань власної вигоди та користі, не рахувався із будь-якими обставинами та віруючи у правоту власної справи, свідомо наражав себе на «нещастя», не йшов на компроміс із власною совістю та переконаннями під час судового процесу, не намагався використати можливість утечі із в'язниці після винесення йому смертного вироку [3, с. 101]. Тобто мислитель у сфері власних світоглядних орієнтацій дотримувався глобально-справедливих поглядів, не захоплюючись, так би мовити, індивідуалізмом, намагаючись суворо дотримуватися «букви» закону. Саме тому можна сказати, що Сократ чи не вперше сформулював принцип законності, сутність якого полягала в обов'язковому та беззастережному підпорядкуванні законам держави. Сам мислитель, на нашу думку, фактично ототожнював феномен законності та справедливості, беззастережно вважаючи будь-який закон справедливим. Адже з цього приводу ним зазначалося, що небажання вчиняти несправедливо є достатнім доказом справедливості, адже те, що є законним, те є й справедливим, тобто законне та справедливе є тотожними поняттями (Ксенофонт. Спогади про Сократа, IV, 4, 12) [5, с. 134].

Виходячи із логічного змісту вказаних сократівських сентенцій, можна зробити припущення, що зазначена філософсько-правова позиція мислителя пояснюється його прагненням «знівелювати» правові функції звичаїв, обрядів, ритуалів та «підвищити» роль законів, які створюються на основі знань та розуму; розумінням нерозривності моральних та правових вимог, єдності справедливості та обов'язку. Крім того, віднесення усіх законів до сфери справедливості пояснюється впевненістю Сократа в тому, що будь-які закони повинні виконуватися, а змінювати їх слід не шляхом застосування насильницьких дій, а за умови використання раціональної аргументації [2, с. 56]. Адже мислитель так само, як і софісти, розрізняв природне право та закон полісу, але, на відміну від них, вважав, що й природне право, й полісний закон походять від розумного начала, й на цьому шляху Сократ прийшов до висновку щодо тотожності розумного, справедливого й законного [6, с. 69], адже лише у разі домінування справедливих, а значить, і розумних законів, на глибоке переконання мислителя, можна досягнути свободи – прекрасного та великого надбання як для окремої людини, так і для держави в цілому (Ксенофонт. Спогади про Сократа, IV, 5, 2) [5, с. 139]. Філософ також вважав найвищою цінністю, найвищим благом те, що індивід завдяки самопізнанню здатен осмислено усвідомити та оцінити власний внутрішній світ, гармонізувати його із зовнішнім середовищем завдяки притаманній йому розумово-осмисленій діяльності та отримати моральне задоволення від власної гармонійно-етичної поведінки. Тобто самі по собі будь-які знання, без їхнього безпосереднього практичного використання, не є цінністю, а притаманну їм повноту, силу, безпосередність та соціальну вагу можна оцінити лише в разі їхнього застосування.

Прагнення зорієнтувати людину на пізнання загального через індивідуальне, тобто через самопізнання, а також приведення внутрішніх потягів людини у гармонію з навколишнім світом завдяки виявам гармонійної поведінки індивіда задля досягнення осмислено-позитивного власного буття цілком логічно привели Сократа до роздумів щодо співвідношення знань, здобутих людиною у процесі самопізнання, та добродійності як зовнішнього прояву отриманих індивідом навичок та знань. Унаслідок аналітичної оцінки зазначеного співвідношення Сократ вивів гіпотетичну формулу стосовно ідентичності добродійності та знань. Сократ справедливо вважав знання благом, а невігластво – злом [3, с. 119]. При цьому справедливо зазначаючи, що освіченим людям не притаманно діяти шляхом насилля: такі вчинки властиві людям, які володіють силою, але не мають розуму (Ксенофонт. Спогади про Сократа, I ,2, 10) [5, с. 11]. Тобто освічена людина є розсудливою не лише завдяки обсягові отриманих знань, але й, не в останню чергу, завдячуючи природним властивостям власного розуму, за допомогою якого вона може не лише вдало проаналізувати ту чи іншу життєву ситуацію, але й спрогнозувати, до яких наслідків можуть призвести ті чи інші її дії, та обрати найоптимальніший варіант власної поведінки. Але отримання будь-яких знань неможливе без притаманного людині розуму як природної властивості, яку було подаровано їй Богом. Саме тому внутрішня сутність індивіда проявляється у його розумових здібностях, які для нього носять першочергове значення, адже саме за допомогою розуму людина здатна оволодіти багажем істинного знання.

Іншими словами, Сократ виступив розробником наукової концепції, яка носить назву «Філософсько-правовий раціоналізм», суть якої полягає у тому, що в основі чинників людської поведінки може знаходитися або знання, або ж незнання. Людина, котра не знає законів, вимог справедливості не може вчиняти правильно. Лише той, хто знає, що є добро і зло, справедливості та несправедливості, ніколи не буде порушувати моральні та правові норми [2, с. 56].

Розуміючи багатогранність та невизначеність наведеного вислову, Сократ продовжив власне дослідження зазначеної проблематики з метою її пояснення, зокрема не усі знання, притаманні тому чи іншому індивідові, він підносить до ступеня абсолюту. Так, зокрема, в діалозі «Хармід» Платон наводив слова Сократа стосовно того, що і між знаннями існує певна, досить визначена диференційна градація, зокрема мислитель вказував на те, що ані свідоме життя приводить до благополуччя та щастя, ані усі науки, скільки їх існує, а лише одна, єдина наука – про добро та зло (Хармід, 174, b-d) [8, с. 368–369]. Тобто серед усього розмаїття наук філософ виокремив найголовнішу, яка веде людину до щастя, благополуччя та процвітання, але, в цьому разі, мислитель застосовував абстрактне визначення – наука про добро та зло – не навівши вузько-конкретизуючих, ідентифікаційних її ознак. Але вже у діалозі «Евтидем» Платон наводив вислови Сократа, які можуть дати чітку яву про те, яку науку Сократ вважав найголовнішою, називаючи предмет її вивчення знаннями про добро та зло. Так, мислитель указував на те, що в будь-якій розумній діяльності людини є певний позитивний результат, зокрема у ремеслі, землеробстві тощо. Але зазначені

результати мають чітко визначене індивідуально-матеріальне вираження. Тому в мислителя виникає цілком логічно-обґрунтоване запитання: що ж тоді з'являється внаслідок застосування так званого «царського мистецтва» та знань, тобто що з'являється внаслідок управлінської діяльності, які існують її прояви? Але заявлені та ще невизначені здобутки, на думку мислителя, неодмінно повинні мати ознаки корисності, приносити для соціуму позитивний результат, який повинен виражатися у формі певного обсягу знань. Адже серед усього досить значного переліку завдань, які постають перед носіями державно-владних повноважень, зокрема, наприклад, піклування з приводу того, щоб громадяни держави ставали багатими, вільними, врівноваженими – значну частину, зокрема й наведені приклади, неможливо віднести ані до сфери блага, ані до сфери зла. Головне ж завдання «царського мистецтва» мислитель вбачав у тому, щоб сприяти мудрості підданих та передавати їм знання у разі, якщо керівна частина держави бажає, щоб її діяльність була корисною для соціуму, а населення – щасливим та гідним (Евтидем, 292, а-с) [8, с. 183]. Тобто, на нашу думку, Сократ вважав найголовнішою, серед усього розмаїття знань, науку політичну, яка, на його переконання, є мистецтвом управління соціальними масами.

На основі зазначеного можна стверджувати, що з усього наведеного Сократом переліку добродійностей найбільш цінним, на його думку, є «царське мистецтво», а саме політична добродійність як мистецтво управління державними утвореннями, тобто полісами. Саме досконало оволодівши вказаним мистецтвом, громадянин, наділений владними повноваженнями, здатен згенерувати найбільшу користь для суспільства, адже від його владного керівництва залежить у цілому доброта, щастя та добродійність й усіх мешканців полісу. А тому мистецтво управління й несе у собі глибинний, сакральний-етичний зміст, завдяки якому діяльність управлінця найвищого адміністративного рівня й спрямовується на поширення добродійних настроїв серед населення керованого ним державного утворення.

Саме тому, як зазначав В. С. Нерсисянц, політико-правові погляди Сократа були складовою частиною усієї його моральної філософії, у рамках якої етичне та політичне тісно перепліталися. Етика в розумінні Сократа політична, а політика етична [7, с. 36].

Сократ уперше у філософсько-правовій думці античного періоду увів до наукового обігу поняття якісних характеристик певного ґатунку у якості необхідних особистісних ознак посадовців найвищого державного рангу. Але у цьому контексті зазначимо, що завищений рівень вимог до особистих якостей людини-державного управлінця, як зазначає С. С. Комісаренко, відповідає характерові утопічної держави [4, с. 183]. Адже сформульовані Сократом вимоги стосовно «філософа на троні» є досить складними для сфери практичної реалізації. Значний науково-філософський та пізнавально-правовий інтерес викликає також сократівська класифікація форм державного правління. Мислитель, зокрема, вважав монархію та тиранію формами державного правління, але одночасно проводив між ними чітке розмежування, зазначаючи, що правління за умови добровільної згоди народу та засноване на засадах законів республіки є монархією. Правління, встановлене за свавіллям

правителя, проти волі народу та всупереч законові, філософ вважав тиранією. Вказувалося й на те, що влада монарха в державі ґрунтується на добровільному волевиявленні громадян, водночас влада тирана породжується та існує завдяки застосуванню насилля на державному рівні. У разі, коли посадові особи обираються з числа осіб, які виконують закони, такий державний лад мислитель вважав аристократією; у разі виборів керівника держави, виходячи із майнового цензу, – плутократією; у разі виборів найвищої посадової особи у державі з числа усіх громадян – демократією (Ксенофонт. Спогади про Сократа, IV, 66, 12) [5, с. 146–147].

Даючи розгорнуту характеристику всім наведеним типам державного правління, Сократ зазначав, що людей вирощує держава, причому прекрасна держава – хороших, а протилежна – поганих. Оскільки всі попередні покоління афінян виховувались у прекрасній державі, то з упевненістю можна констатувати той факт, що, завдячуючи саме цьому феноменові, й сучасники Сократа відзначалися доблестю. Сократ з упевненістю вказував на те, що форма державного правління Афінів майже завжди була аристократичною. Одні називали її демократією, інші ще якось, але насправді, як зазначав філософ, – це правління кращих за згодою народу, адже влада в державі переважно знаходилась у руках більшості, котра незмінно передає посади та повноваження тим, котрі видаються кращими. Причому ані тілесна слабкість, ані бідність, ані невідомість предків не слугували підставами для відводу кандидатури будь-кого з числа претендентів. Та й протилежні якості не були предметом пошанування, як це мало місце у інших містах. Як підкреслював мислитель, існує лише одне мірило: владою володіє та править той, хто відзначився власною доблестю та мудрістю. Основою такого суспільного ладу є рівність громадян від народження (Платон. Менексен, 238, с-е) [8, с. 146–147]. І саме цю форму державного правління, тобто демократію з дещо, так би мовити, аристократичним «ухилом» чи «відтінком», Сократ, як нам видається, вважав ідеальною. Водночас філософ, аналізуючи наведені ним приклади форм державного правління, вказував на те, що в інших полісах зібрані досить різні люди, у зв'язку з чим форми державного правління, притаманні таким територіальним утворенням, «відхиляються» від норми – саме до їх числа мислитель зараховував тиранії та олігархії (Платон. Менексен, 238, е) [8, с. 146]. Так, зокрема, філософ зазначав, що ці міста населяють індивіди, котрі вважають інших людей або своїми панами, або ж своїми господарями, натомість в Афіньському полісі люди, будучи братами, дітьми однієї матері, не визнають відносин панування та рабства поміж собою, адже рівність походження спонукає афінян прагнути до здобуття рівних, заснованих на законі прав для усіх та коритися одне одному лише з огляду на авторитет, доблесть та розум (Платон. Менексен, 239, а-в) [8, с. 147].

На основі логічного аналізу зазначених сократівських переконань можна зробити припущення з приводу того, що запорукою процвітання Афінів мислитель вважав моноетнічність громадян цього полісу, які з покоління у покоління живуть на одній території, зберігають та збагачують звичаї, традиції та, відповідно, й державні інституції рідного полісу та зводять до мінімуму будь-які впливи, так би мовити, ззовні

полісу. У свою чергу причинами зародження та розвитку негативних явищ державно-правового, соціально-етичного характеру на територіях інших полісів Сократ вважав притаманну їм поліетнічність. Адже прийнявши до свого громадянства вихідців із інших територіальних утворень, які є носіями різноманітних та навіть антагоністичних культур, традицій та звичаїв, поліс змушений не лише, так би мовити, «компліювати» власний громадянський елемент, але й враховувати притаманні йому різноманітні світоглядні, культурологічні, економічні та навіть політичні особливості. Однак в умовах існування відкритих та відвертих антагоністичних настроїв культурологічного, політичного та ін. характеру зробити це надзвичайно важко, а в разі існування в державі демократично-аристократичної форми правління взагалі неможливо. Саме тому, на думку Сократа, під тиском обставин зовнішньо-соціального характеру полісна влада просто змушена та навіть приречена трансформуватися з метою посилення різнопланового, у т. ч. й силового тиску на соціальні маси задля збереження миру та порядку в державі. У такому разі трансформація влади неодмінно відбудеться у бік набуття ідентифікаційних ознак, притаманних тиранії, коли та чи інша соціальна група з метою збереження власної культурно-світоглядної ідентичності спричинить прихід до влади свого представника, якого, з метою силового приборкання невдоволенних соціальних груп, наділить повноваженнями надзвичайного характеру.

Але в етнічно неоднорідному середовищі також можливим є розвиток подій і за іншим сценарієм. Зокрема, у разі розгортання боротьби між різними етнічно-культурними групами громадян за домінування у полісі, в соціальному середовищі каталітично-консолідуючу роль може також відіграти фактор матеріального гатунку, а саме – наявність у власності певної частини соціуму значного обсягу матеріальних благ та засобів, необхідну частину яких вони заради збереження власних матеріальних статків спробують «конвертувати» у владні повноваження найвищого державного рівня. У разі ж захоплення влади в державі представниками заможних соціальних кіл у полісі, на думку Сократа, почне діяти та розвиватися така форма державного правління, як плутократія. На думку філософа, володіння певним майновим цензом не робить індивіда носієм необхідних чеснот та володарем усіх навиків та знань, які повинні бути притаманними керівникові державного рівня. Тоді держава не буде ідеальною, адже в управлінні нею не завжди зможуть узяти участь «знаючі люди».

Саме тому можна зробити припущення, що Сократ вважав ідеальним, так би мовити, політично ізольоване суспільство, доступ до політичної сфери якого ззовні було суттєво обмежено або й повністю закрито. Саме в такому суспільстві можуть бути створені умови для розвитку ідеальних форм державного правління, завдяки чому до державного керма матимуть доступ лише достойні, знаючі люди. Але й у цьому разі навіть політично закриті суспільства Сократ не ідеалізував, наголошуючи при цьому на певних особливостях негативного характеру, які притаманні для будь-якого соціуму. Мислитель, зокрема, із великою засторогою ставився до крайньої демократії, вказуючи на те, що завдяки притаманним їй принципам до влади можуть прийти некомпетентні

особи. Так, зокрема, Сократ зазначав, що Народні збори складаються із людей, які не володіють необхідними знаннями та навиками у сфері політичного буття (Ксенофонт. Спогади про Сократа, III, 7, 6) [5, с. 93], але завдяки їхнім голосам до влади можуть бути допущені невігласи, які здатні завдати державі значної шкоди. Саме тому мислитель і виступив у ролі прихильника сказати б, «аристократичної» демократії.

На підставі зазначеного можна зробити гіпотетичне припущення з приводу того, що запорукою формування, на думку філософа, ідеальної форми державного правління необхідним є існування у полісі громадянсько-політичного монізму, тобто політично закритого суспільства, у якому до процесів прийняття рішень у царині державно-політичного життя допускалися б лише його громадяни за походженням, а до керівних постів – лише благородні, знаючі представники соціуму.

У підсумку зазначимо, що завдяки філософсько-правовим надбанням Сократа відбулась переорієнтація векторально-світоглядного пошуку як в усій філософській науці загалом, так і у філософії права зокрема. Об'єктом філософського пізнання стає людина із її багатогранними особливостями духовного, психологічного, етичного, культурного, політичного та ін. характеру. Вона проголошується найвищою цінністю та найскладнішою загадкою Всесвіту, через пізнання якої відкриваються безпосередні можливості для пізнання Всесвіту загалом. Ціннісні характеристики людського буття та його особливості Сократ також переносив до сфери пізнання державно-політичних феноменів. Аналізуючи державу та право крізь призму буття індивіда, мислитель проводив чітку класифікацію форм державного правління, серед яких виділяв монархію, тиранію, аристократію, плутократію та демократію, вважаючи при цьому ідеальною формою державного правління «аристократичну демократію». Разом з тим усі ці визначені форми Сократ, у свою чергу, піддавав нищівній критиці. Філософ аналізував і причини поширення, на його думку, правильних (монархія, аристократія, демократія) та неправильних (тиранія і плутократія) форм державного правління. Унаслідок окресленого аналізу мислитель дійшов висновку, що запорукою формування та розвитку правильних форм державного правління є допущення до участі у політичних процесах полісу лише громадян держави, які набули свого статусу за народженням та підтвердили власною присягою. Тобто ідеальним для філософа виступало політично закрите суспільство, і це дає підстави стверджувати, що мислитель фактично виступав прихильником громадянсько-політичного монізму. Сократ також наголошував на цінності кожної окремої людини та вказував у зв'язку із цим на стосунки особливого ґатунку та природи, які виникають між громадянином та державою. Загалом можна стверджувати, що власним ученням Сократ не лише збагатив філософію в цілому та філософію права зокрема, але й визначив подальший напрямок розвитку філософської та й правової науки, зробивши тим самим неоціненний внесок у процес розвитку світової науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Античная философия : энциклоп. словарь. – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – 896 с.
2. Иконникова Г. И. Философия права : [учеб.] / Г. И. Иконникова, В. П. Ляшенко. – М. : Изд-во “Юрайт”, 2011. – 351 с.
3. Кессиди Ф. Х. Сократ / Ф. Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1988. – 220 с.
4. Комиссаренко С. С. Тема “выдающихся людей” в философии Платона / С. С. Комиссаренко // Античный вестник. Исследования и публикации по античности : материалы Второй междунар. науч. конф. (Алматы, 26 марта 2005 г.). – Вып. 2. – Алматы, 2005. – С. 178–185.
5. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе / Ксенофонт. – М. : Наука, 1993. – 381 с.
6. Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений : [учеб.] / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма ; Инфа-М, 2010. – 704 с.
7. Нерсесянц В. С. Сократ / В. С. Нерсесянц. – М. : Наука, 1977. – 153 с.
8. Платон. Собрание сочинений : в 4 т. / Платон. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1. – 860 с.
9. Трубецкой С. Н. История древней философии / С. Н. Трубецкой. – Ч. I. – М., 1906. – 211 с.
10. Deleuze G. Logique du sens / G. Deleuze. – Paris : Editions de Minuit, 1969. – 392 p.